

МІФОЛОГІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ В АНТИЧНОСТІ: ЗАГАЛЬНА КАРТИНА

THE LEGAL EXISTENCE MYTHOLOGY IN THE ANTIQUITY: GENERAL PICTURE

Гоцуляк Ю.В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права
Вінницького національного аграрного університету

Статтю присвячено дослідженню особливостей структури міфології правового буття в античності. Розкриваються ключові правові ідеї та образи, відображені в грецьких міфах. На основі викладеного матеріалу сформована загальна картина праворозуміння того часу.

Ключові слова: міф, право, Зевс, Феміда, справедливість, буття.

Статья посвящена исследованию особенностей структуры мифологии правового бытия в античности. Раскрываются ключевые правовые идеи и образы, отраженные в греческих мифах. На основе изложенного материала сформирована общая картина правопонимания того времени.

Ключевые слова: миф, право, Зевс, Фемиды, справедливость, бытие.

The article explores the peculiarities of the structure of the mythology of legal existence in antiquity. The key legal ideas and images reflected in the Greek myths are revealed. Based on the above material, the author formed a general picture of the legal understanding of the antique time.

Key words: myth, law, Zeus, Themis, justice, being.

Мета статті. Попередні наші праці були присвячені окремим питанням правової дійсності, відображених у давньогрецьких міфах. Метою проведення такого дослідження є з'ясування начал правового дискурсу в європейській культурі. Ми не даремно використовуємо у назві роботи слово «буття», адже нас цікавлять саме найзагальніші вихідні положення та ідеї, що формували правову реальність у ті часи. У даній статті ми спробуємо відобразити цілісну картину ключових юридичних екзистенціалів, що лягли в основу античного праворозуміння.

Виклад основного матеріалу. Правове буття: уточнення поняття. Дати визначення найзагальнішої категорії «буття» надзвичайно важко, як і поняттю «правове буття». Існує позиція, згідно з якою це поняття не має визначення в силу своєї всеохоплюваності (згадаємо відому цитату із «Портрета Доріана Грея» О. Уайльда: «Визначити значить обмежити»); дана категорія, в свою чергу, наділена найбільшим смисловим горизонтом, звужування якої різними дефініціями може призвести до неповноти змісту. І, тим не менше, як слушно зазначає М. Хайдеггер, «буття є найбільшим загальним поняттям <...> Невизначеність буття не звільняє від питання про його сенс, але прямо до цього спонукає <...> буття, те, що визначає суще як суще, те, у виді чого суще, як би воно не розумілося, завжди вже є зрозумілим» [1]. У цих думках класика для нас важливими є відразу кілька позицій. По-перше, ми маємо всі підстави ставити питання про правове буття (за аналогією із загальним буттям) і з'ясувати його смисл. По-друге, ми маємо розрізнити категорії «правового буття» і «правового сущого». Правове суще – це сукупність всіх процесів та явищ, що осмислюються у правосвідомості, зовнішній поведінці та формалізуються у законах. Правове буття ж дає нам підстави іменувати певний феномен правовим. Уже почина-

ючи із міфологічних часів, античний суспільний дискурс здійснював пошук тих атрибутів буття, що слугують витокami права, і розгортання яких у соціальної дійсності формує правову систему.

Міфологія правового буття як присутність права в міфі. Мартін Хайдеггер, розкриваючи зміст правового буття, однією із ключових ознак визначає присутність: «Присутність як звільнення горизонту для сенсу буття взагалі. Присутність онтично не тільки ближче або найближче – ми навіть завжди самі є ним» [1]. Отже, як же пов'язаний міф та право? Якщо міф є результатом колективного образного мислення народу, в якому відображаються його світоглядні позиції, то право тут виступає однією з інтенцій, на які спрямоване це особливе cogito. Таким чином, через окремі образи (Феміда, Діке, Евномія тощо) ми спостерігаємо присутність права в міфі, те, як розгортається горизонт правових ейдосів у персоніфікованих сутностях. Міф не змінює правову дійсність, він її відображає і робить доступною, зводить до зрозумілих понять. Доходимо важливого висновку, що ключовою властивістю правового буття є його відкритість до розуміння через: міфологічні, релігійні, наукові інструменти. Право доступне як для колективного, так і для індивідуального розуму, як на академічному, так і побутовому рівні, адже воно є окремою невід'ємною частиною нашого буття. І саме міф, в першу чергу, дає нам підстави для таких умовиводів.

Атрибути правового міфу в античності. Варто зауважити, що міф має не лише суб'єктивний вимір (правосвідомість, правове мислення), а й об'єктивний, тобто надає праву важливі зовнішні ознаки, які є важливими для юридичної реальності. Античні правові образи генезисно мають доволі чітку ієрархію. Феміда є жінкою Зевса, а Діке, Евномія та Ейрена – їх доньки. Такі сімейні зв'язки дають

змогу зрозуміти, що ключові правові ідеї існують не відокремлено самі по собі, а в ієрархії загально-людських цінностей, і отримують свою силу з абсолютних джерел. Звідси можна зробити висновок, що вже античний правовий світогляд формується таким чином, що правова реальність має будуватись ієрархічно. На наш погляд, це зумовлено двома чинниками. По-перше, сама природа та соціум багато в чому мають «вертикальний» спосіб співіснування; по-друге, використання правом силових методів у впорядкуванні суспільних відносин. Очевидно, що для давніх греків було зрозумілим, що такі методи повинні мати «абсолютне» виправдання, зорієнтоване на загальне благо. Саме тому Діке-справедливість судить людей за неправомірну поведінку, займаючи місце поряд із Зевсом, який, зрештою, і дає їй таку владу та силу. В іншому разі існує небезпека перетворити справедливість на репресивність. Отже, правове суще – це загалом система взаємопов'язаних ідей та речей. Таким чином, можемо резюмувати, що античний міф дає початок таким відомим у нинішній юридичній науці категоріям, як «система права» та «правова система».

Космос-Зевс (легітимність правових витоків). Питання про правове буття – це питання про найзагальніше в праві, про те, що покладається в основу всього юридичного, а також про можливість осягнення його розумом. Міфологія завжди будується ієрархічно, що дозволяє більш чітко зрозуміти начала сущого. Право для елліна є частиною космосу, і пошуки його обґрунтування треба шукати саме тут. Зевс для греків – це не просто очільник всього пантеону, це уособлення самого космосу, адже саме він «своєю владою» дає можливість всьому «бути». Будучи носієм ключової онтологічної функції, він виступає джерелом легітимності тих чи інших явищ та процесів, а це дає нам підстави для початку правового дискурсу. Підтвердженням тому слугує один із гімнів Гомера, присвячених верховному божеству: «Зевс, між богів найбільший і найкращий, до тебе моя пісня! Громовержець, владика державний, суддя, любиш вести ти бесіди з Фемідою» [2]. По-перше, Зевс – це той образ, що концентрує в собі природу влади («владика державний»). Визнання влади означає визнання можливості впливу. Якщо цей вплив державний, то він розкривається у процесі регулювання, що оформлюється в нормах. Каллімах у своїх гімнах підкреслює «касаційність» Зевса: «Зевса великого всіх володаря, що приборкав землеродних, закон небожителів створив» [3, с. 65]. Тобто, якщо Зевс не допустив серед людей свавілля і для того створив закони, то апелювати щодо їх авторитетності та цінності можна до верховного божества. Таке законодавче «архе» має дуже потужну укріплюючу роль для правосвідомості, яка поклоняється і шанує ключового міфічного персонажа. Звідси доходимо висновку, що нормативність права має свою точку відліку в Зевсі, тобто в самому космосі. По-друге, природа не лише задає нам бажаний порядок, вона стежить за його збереженням і можливими відхиленнями, що розкривається у визнанні за

Зевсом верховного судді-відплатника. Таким чином, міфологія доволі точно визначає ключові модули правового впорядкування – регулювання та охорона. І, по-третє – зв'язок Зевса та Феміди. Це нам говорить про те, що правова функція потребує окремого саморозгортання через окремі образи (жінки-Феміди, їх доньок та інших). Право впливає із загальнокосмічних процесів (впорядкування, перехід від хаосу до космосу), але отримує окрему сутність, переходячи у соціальну дійсність.

Феміда як уточнення правової функції. Як було вказано, Зевс – це правова першооснова, це те, що дає початок всьому сущому, а відповідно, і праву. Через невід'ємність та величезну соціальну цінність питання регулювання соціального співжиття правове буття потребує подальших еманаций (сходження) від абстрактного до конкретно-речового. Першим образом, який відповідає суто за юридичні питання, є Феміда. Важливо, що археологія Феміди не обмежується сімейними зв'язками із вищим божеством, вона має пряме відношення до космогонічних процесів світобудови через родинні зв'язки із Геєю-землею («А мати моя – і Геєю, і Фемідою зветься») [4]. Як відомо, Уран-небо та Гея-земля є першобогам, що брали участь у процесах переходу від хаосу до космосу, а, говорячи уже більш юридичною мовою – у питаннях впорядкування («Перш за все у всесвіті Хаос зародився, а слідом широкогруда Гея, загальний притулок безпечний, похмурий Тартар в земних залагах надрах глибоких і, між вічними богами найпрекрасніший, – Ерос <...> Гея ж перш за все народила собі рівне широчінню зоряне Небо, Урана, щоб точно покрив її всюди») [8]. Тобто Феміді передані регулятивні можливості безпосередньо із самих природних процесів. Отже, Феміда є началом, що задає онтологічну правову функцію, з якої право саморозгортається у соціальному бутті, маючи абсолютні витoki.

В одному із джерел вказується, що Феміда є «правдою землі»: «Крон задалегідь знає, що буде повалений своїм сином, бо він сам скинув свого батька Урана, але він не знає, яким. Знають про це правда Землі – Феміда – і Прометей, її син» [5]. Це говорить нам про зближення категорій права та істини. Це важливий онтологічний атрибут, адже ще в античній школі елеатів категорія буття передбачає збіг думки і речі і їх тотожність із буттям. Отже, через зближення понять істини та права маємо всі підстави стверджувати про виправданість категорії «правове буття», розкриття якої дає нам можливість іменувати правові речі ті, якими вони є насправді. У протилежному випадку ми матимемо справу із юридичним «псевдосом», із підміною понять, що не стосуються справжньої природи.

Також знаходимо ще одну важливу характеристику Феміди – дар провидіння. «Стріла з лука, що мене від мук моїх позбавить. Ось що мати Фемідатитаніда передбачила мені. А як і де – про це багато часу» [4]. Ця ознака означає незмінність правових основ. Богиня здатна «забігати наперед» і тим самим доводити, що час не може порушувати заданих пра-

вових основ. Правове буття завжди є і позбавлене «нігілізму». Інтерпретація юридичного допустима лише в межах заданих космосом основ.

Діке-справедливість: відплатність права. Материнство Феміди є подальшим розгортанням правової функції. Ключовою правовою іпостассю для античного світу є справедливість, зміст якої полягає у відплаті рівним за рівне. Регулятивна функція полягає у створенні і закріпленні певного порядку, а також у його збереженні через охорону. Діке є донькою Зевса та Феміди, що доводить надзвичайну цінність категорії справедливості для парового буття. Згідно з Парменідом, Діке є охоронником воріт до світу істини, але залишається у нашому чуттєвому світі [6]. Отже, Діке має безпосереднє відношення до світу істини і до самого буття. Образ богині представляє собою як окремий бажаний стан, так і опозицію протилежному положенню – адикії (несправедливості). Діке – це реакція на ту чи іншу правову активність: якщо це правомірна поведінка – богиня захищає, якщо неправомірна – відплачує.

Отже, Діке існує у двох концептах: «позитивному» і «негативному». Негативна трактовка означає підхід від реакції, покладає справедливість як відплату (*nemesis*), а позитивна – як правильний шлях соціальної поведінки (за аналогією «свобода від» і «свобода у»). Із цього стає зрозумілим, чому в античності право та діке ототожнюються, адже регулювання та охорона входить у зміст цієї фундаментальної категорії.

Еринії та Немезіда як потреба в розгортанні захисної функції права. У давньогрецьких міфічних образах дуже чітко простежується принцип потреби у захисті правопорядку, що будується внаслідок розгортання правового буття. Йдеться як про внутрішній (від правопорушень), так і про зовнішній захист (міжнародний). Якщо встановлений порядок не здатен себе захистити – він приречений. Таким чином, постає питання про виправдання певного виду «насильства» – правового. У цьому контексті захист – це не просто реакція на певні зміни, це онтологічний стан справ. Якщо відштовхуватися від того, що людська природа є порочною, і людині властиво помилятися (лат. «*humanu errare est*»), то стає зрозумілим, що злочин – це хоч і не бажана, але все ж невід’ємна складова частина суспільної реальності. Отже, тоді варто визнати, що і покарання за нього теж має бути невід’ємним, адже правова функція є складовою частиною нашого буття. Саме так – діалектично (як боротьбу протилежностей) – і бачили греки юридичну складову частину суспільних явищ та процесів.

В еллінській міфології відразу два ейдоси відповідають за питання покарання – Еринії та Немезіда. Еринії у перекладі означає «гнівні». Уже їх генеалогія говорить сама за себе, адже вони народилися із міфічно першого злочину, а саме з перших крапель Уранової (бога неба) крові внаслідок його вбивства сином Кроном [7]. Як бачимо, у греків із першим злочинном породжується і перше покарання, що говорить про невідворотність і дихотомічність питань

руйнування-відновлення. Жоден злочин не може бути виправданим, як і жодна кара сама по собі не має змісту (лише за щось). Еринії та Немезіда – це помста права, вони мають вселяти страх, адже отримують своє призначення не лише «*postfactum*», але і як превенція, впливаючи на правосвідомість особи і народну в цілому. Отже, естетика кари носить вкрай негативний зміст через потребу зберегти бажаний порядок у дійсності і не допустити хаос.

Якщо Еринії – це крайність відплати, то Немезіда – це джерело відплати. «Немезіда, в грецькій міфології богиня, близька за своїми функціями богині Діке. Немезіда спостерігає за справедливим розподілом благ серед людей (грец. *Nemo*, «поділяю») і обрушує свій гнів (грец. *Nemesio*, «справедливо обурююся») на тих, хто переступає закон; Немезіда – богиня помсти» [8]. Ознаки покарання чітко промальовуються через особливості зовнішності богині. Ваги, що тримає Немезіда, а також рука, зігнута у лікті, є символами міри, тобто маємо диференційований підхід до санкції, яка має бути адекватною порушенню. Колісниця та крила богині символізують швидкість, у нашому випадку – невідворотність покарання. (Немезіда також називається Адрастеєю, що означає «невідворотність»). Основним символом образу є меч. Так чи інакше, богиня створена для покарання, але це вже не суцільна лють Ериній, а окремих концептуально визначений метод примусу.

Ейрена та Евномія як правовий конструктив. Вище ми побачили, як розгортаються охоронна та захисна функції у міфологічній правосвідомості. Коли з’являється питання про потребу охорони чогось, одразу ж постає питання про цінність, адже лиш те, що має по-справжньому значення для суспільства, варте охорони. Саме цю позицію й уособлюють ідеї миру та благозаконня. Ейрена є однією з трьох доньок Феміди та Зевса. В перекладі «ейрена» означає мир, що для еллінів є правовою системою координат, це умова, за якої правова функція впорядкування може конкретизуватися і влаштувати належним чином життя суспільства. Саме тому в одному з міфів Ейрена подбала про немовля Плутоса (бог заможності). «Ейрена разом із богинею випадку Тихе подбала про немовля Плутоса, бога багатства, <...> Таким чином, із найдавніших часів піклування Ейрени про Плутос символізувало залежність багатства від миру» [9]. Отже, як бачимо, уточнення правових ейдосів, зокрема миру, виводить нас із-під абстрактних категорій до майнових відносин. Таке міфологічне поєднання двох божеств дає початок дискурсу про цивільне право, вводить майнові відносини в орбіту регулювання. Ще однією, важливою для формування правової дійсності, донькою Феміди є Евномія, що означає «благозаконня». Питання про благо в праві – це питання про правові орієнтири та прагнення. Ця фундаментальна категорія розглядається у кількох вимірах: як ідея ідей, як дещо бажане і як істина. Всі ці значення закладають одразу кілька важливих атрибутів права. По-перше, якщо право пов’язане з істиною, то воно здатне виявляти явища

та процеси такими, якими вони є насправді чи мають бути. Таким чином проводиться «експертиза благом» на відповідність суспільної дійсності юридичним принципам, що закладає в правосвідомість інститут правомірності. Завдяки Евномії ми можемо ідентифікувати дійсність як правову чи неправову. По-друге, благо є верховною ідеєю, зв'язок із якою легітимізує всі інші ейдоси. «Ідея блага – ось це найважливіше знання; через неї стають придатними і корисними справедливість і все інше» [10]. Така інтерпретація блага вводить фактор ієрархічності в праві. На наш погляд, тут уже бере своє «архе» дискурс про систему права та градацію юридичної сили. Отже, мир та благо для правового буття є умовою його розгортання в суспільних відносинах (мир як протилежність руйнівній силі війни) та формує регулятивні цінності (загальне благо, а не репресивність).

Висновки. *Загальна картина міфології правового буття в античності.* Отже, міфологія правового буття – це присутність права в міфі через окремі образи. Образ існує для яскравості сприйняття, що дозволяє засвоїти ключові юридичні поняття. Пантеон «правових богів» побудований ієрархічно, що вносить принцип системності у юридичну орбіту. Міф робить право недоторканим, що означає безапеляційність правових начал. 1. Зевс для греків – це не просто верховний бог, це уособлення самого космосу, адже саме він «своєю владою» дає можливість всьому «бути». Будучи носієм ключової онтологічної функції, він виступає джерелом легітимності явищ та процесів, а це дає нам підстави для початку правового дискурсу. Зевс не допустив серед людей сва-

вілья і для того створив закони. Таке законодавче «архе» має дуже потужну укріплюючу роль для правосвідомості. 2. Богиня правосуддя є жінкою верховного божества. Це нам говорить про те, що правова функція потребує саморозгортання через окремі образи. Право впливає із загальнокосмічних процесів. Феміда отримує свою легітимність від Зевса, а регулятивні властивості через родинні зв'язки із Гесею-землею (яка є першим наслідком переходу від хаосу до космосу). Феміда є «правдою землі», що дає можливість бачити дійсний порядок речей, а також наділяє даром провидіння, що говорить про незмінність правових основ у майбутньому. 3. Ключовою правовою іпостасю для античного світу є справедливість, зміст якої полягає у «відплаті рівним за рівне». Діке – це реакція на ту чи іншу правову активність: якщо це правомірне поведінка – богиня захищає, якщо неправомірне – відплачує. У давньогрецьких міфічних образах дуже чітко простежується принцип потреби у захисті правопорядку, що будується внаслідок розгортання правового буття. Постає питання про виправдання певного виду «насильства» – правового. Відповідають за покарання Еринії-гнівні та Немезіда-відплата, які є помстою права, вони мають вселяти страх, адже отримують своє призначення не лише «postfactum», але і як превенція. 4. За правові цінності в давньогрецьких міфах відповідають богині Ейрена-мир та Евномія-благозаконня. Мир та благо для правового буття є умовою його розгортання в суспільних відносинах (мир як протилежність руйнівній силі війни) та формує регулятивні цінності (загальне благо, а не репресивність).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хайдеггер М. Бытие и время. Фолио, 2003. URL: <http://lib.ru>.
2. Гомеровы гимны к Зевсу: «Эллинские поэты» / перев. В.В. Вересаева. Москва: Художественная литература, 1963. URL: <http://ancientrome.ru>.
3. История греческой литературы / под ред. С.И. Соболевского, М.Е. Грабарь-Пассек, Ф.А. Петровского. Москва: Академия наук СССР, 1960. 203 с.
4. Эсхил. Прометей прикованный / пер. с древнегреч. Худож. лит., 1971. URL: <http://lib.ru>.
5. Голосовкер Я.Э. Логика античного мифа. М.: Наука, 1987. URL: <http://www.e-reading.club>.
6. Парменид. О природе. Фрагменты ранних греческих философов / изд. подгот. А.В. Лебедев. М.: Наука, 1989. URL: <http://philosophystorm.org>.
7. Гигин. Мифы / перев. с латин., коммент. Д.О. Торшилова; под общ. ред. А.А. Тахо-Годи. Алетейя, 2000. URL: <http://annales.info>.
8. Мифы народов мира: энциклопедия / гл. ред. С.А. Токарев. М., 2008. 1147 с. М.: Худож. лит., 1979. URL: <http://www.gumer.info>.
9. Щукарев А.Н. Ирена в мифологии. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907. URL: www.vehi.net/brokgauz.
10. Платон. Государство. М.: Наука, 2005. URL: <http://lib.ru>.